

11. ההשתחויה עוברת לירושלים

חג הסיגד (ההשתחויה) של קהילת 'ביתא ישראל' איננו חג רגיל. הוא אינו דומה לימים מצייני מסורת הנהוגים בכמה מעדות ישראל (המימונה, הסהרנה); הללו הם בעלי חשיבות רבה, בעיניי, וראויים להכרה לאומית כמי שהעניקו לחברה הישראלית מבט מגוון, העמידו על כוחם של שורשים, הקהו את חודי המונוליטיות התדמיתית העצמית שלה, וריכזו את פצעי כור ההיתוך של גלי העלייה הראשונים. אפשר שגם חג הסיגד יהיה לכזה; את דרכי הזמנים אין לדעת, ובוודאי שהם נפלאו ממני. אולם, במהותו חג הסיגד שונה, ושונה גם האתגר שהוא מעמיד. אולי, כך על-כל-פנים נדמה בעיניי, זהו אחד האתגרים הגדולים ביותר העומדים בפני החברה היהודית-ישראלית הבוחנת את זמניה ואת מועדיה, ואגב כך גם את מהותה ואת ערכיה.

אין להוציא מכלל אפשרות שיש צד של אמת בפי הטוענים שהסיגד משקף בבואה של איזשהו חג קדום של כלל ישראל, אם כי לדעתי הראיה לכך איננה חזקה¹. גם אם נישא על-גבי זרמים תת-קרקעיים השוטפים ממעינות העבר, לטעמי אין זה נכון לחפש בסיגד את הדומה; הוא מציינ את השונה, המיוחד, ולכן גם את המאתגר. דומה כי בסיגד מוטבעת איזושהי נגיעה במקור; לא במובן של חג קדום כללי, אלא במובן של חוויה ראשונית, נגיעה במשהו ראשוני אמתי, מצב של ישירות שאין לה דמיון למשהו אחר המוכר לי. דוק, הוא קשור ליהדות בכל נימה אפשרית, אבל מכיל חוויה מסוג אחר. עוצמה בסיסית זו באה לידי ביטוי במקום, בזמן ובתוכן. מבחינת המקום, העלייה לרגל, מסע ממושך בן כמה ימים, אולי מוכרת כתופעה דתית, אבל, בהתייחס להווה, העלייה להר כהמחשת עליית משה להר סיני, והנחת הטהרה האופפת את ההר הגבוה, דווקא בו, אין לה אח ורע. משל למה הדבר דומה? לו בכל דור ודור היינו רואים 'מרגישים' את יציאת מצרים בפסח בניסיון פיסית לחצות מכושול מים כשאנו חגורים... גם השימוש בסיגד באבן – סמל טבעי המציין כניעה לפני ה' ובקשת סליחתו, היא מיוחדת במינה. וכל זה מלווה בהכנות הפרטיות והקולקטיביות, כיבוס הבגדים והיערכות לקבלת דברם של הקיסים – חכמי הדת.

---

1. שרון שלום, **מסיני לאתיופיה – עולמה הלכתי והרעיוני של יהדות אתיופיה**, תל אביב 2012, עמ' 209-212. מביא את המקור המראה כי היה ראוי לישראל שתהיה עצרת גם חמישים יום אחרי החג קרי סוכות (שיר השירים רבה, פרשה ז). זוהי לדעתי ראיה לסתור.

מבחינת הזמן, הסיגד משקף מערכת זמנים אחרת; מעוגן בלוח שנה שונה, ובעל זיקה מיוחדת במינה ליום הכיפורים, ביום החמישים אחרי.... הקישור ליום הכיפורים מזכיר את מושג העצרת, חיבור של מועד למועד בהישען על נוסחת זמן מסוימת, אבל בלוח הרגיל נוסחאות אלו תופסות לגבי שלוש רגלים (שמיני עצרת אחרי סוכות; הנוסחה: $7+1$; שבועות אחרי פסח; הנוסחה: $1+7 \times 7$), ואילו כאן, העיקרון תופס לגבי יום הכיפורים ובמהופך (הנוסחה: $1+7 \times 7$). 'התמשכות' יום הכיפורים, 'יומא', ה'יום' הממוקד ביום, היא ללא ספק משהו שונה.

מבחינת התוכן, הקריאה בפרשת מתן תורה המלווה בנחמיה פרק ט. מדובר בחידוש הברית בימי עזרא ונחמיה, שמועדו נתפס כסיגד הראשון; חובת ההיבדלות מבני הניכר המתוארת בנחמיה, מאפיינת את קהילת ביתא ישראל, וידועים היטב גם המחירים ששולמו עלידי בניה בגין חובת ההיבדלות. בתוך כל זה אצורה הכמיהה לירושלים.

אני מתקשה להביא את השפע הזה לכלל איזושהי סינתזה; אני חש במבט מיוחד במינו על יום הכיפורים היוצר המשכיות שעדיין לא הסכנתי לה; אני מעכל שנכחות לוח שנה חלופי בעולם היהודי תתסיס את מנגנוני הפרשנות של מועדינו כולם, אך תוהה כיצד להתחיל בכך; אני מתחיל להבין שלהחזרת ספר נחמיה לקדמת הבמה היהודית, נודעת משמעות, שעדיין אינני בשל להבנתה; אני רואה את הצד הטבעי בסיגד, אך מבין שאיננו חג טבע; וכן, גם אני כמה לירושלים, אך מה גדול ההבדל בעוצמה.

כיסופים. הפיוטים היפיפיים על אודות ירושלים מדברים בעד עצמם; ישנים וחדשים. "עפה חסידה לארץ ישראל / כנפים מניפה מעל הנילוס / אל ארץ רחוקה / מעבר להרים שם בית ישראל / יושבים ומצפים ... / חסידה, חסידה לבנת כנף / בשרי בשלום העיר / בשלום ירושלים" (שיר החסידה, חיים אידיסי; לחן שלמה גרוניך).

"... עוד מעט, עוד קצת, / בקרוב ניגאל / לא נפסיק ללכת לארץ ישראל. / עוד מעט עוד קצת, / להרים עיניים, / מאמץ אחרון לפני ירושלים" (שיר המסע לארץ ישראל, חיים אידיסי, לחן שלמה גרוניך). אולם, אינני חושב שניתן להסביר את הכמיהה של ביתא ישראל לירושלים רק באמצעות פיוטיהם; נדרש איזושהו מבט משווה. אפנה בתפנית חדה לספרות המזרח אירופית. שלום עליכם מספר איך גילה סוחר יהודי את האוצר שהטמין גונטה ימ"ש ביער: "... ויהי כאשר יצא גונטה להסתיר את האוצר, עמד ר' אנשל ביער הסמוך אצל עגלתו הטעונה בסחורה ויתפלל תפילת שמונה עשרה, ובהגיעו ל'ותחזינה עינינו', חזו עיניו והנה גונטה ועמו מחנה קוזקים חופרים באדמה בור עמוק...".² אפשר להסביר את ההתחכמות הזו כניצחון פורתא של יהודי העיירה

2. שלום עליכם, 'האוצר'; ציטוט לפי פרויקט בן יהודה.

על הצורך, ועדיין טעם מריר נותר בפה. אינני חושב, שדבר שכזה היה יכול להתרחש בין יהודי אתיופיה; אצלם ל'ותחזינה עינינו' בין אם אמרוהו בלשון הזו ובין אם בלשון אחרת, היה פירוש אחד ויחיד – 'ותחזינה עינינו' הוא 'להרים עיניים, מאמץ אחרון לפני ירושלים'.

חג הסיגד נמצא היום בצומת דרכים; כמה בנאלי המשפט הזה, ואינני מצליח למצוא לו תחליף. חוויית הקליטה הקשה של ביתא ישראל פוצעת נפשות, גם הסיגד יצא ניזוק. יוצאי אתיופיה – צר לי, כל שילוב של 'אחינו', 'אחינו יוצאי אתיופיה' וכדומה, נראה בעיני כהתנשאות; אינני משתמש בביטוי 'אחינו יוצאי בוקובינה' – חווים את המעבר בצורה קשה מעין כמות. מה נשאר בקרבם ממה שהיה? הקטע הבא המתאר את הנגיעה הראשונה בארץ הכיסופים, לקוח מסיפור מרגש:

פיסות הנוף של ארץ ישראל שנשקפו מבעד לחלון לא דמו כלל לאלו של אתיופיה. ככל שהשיגה העין לא היו כאן בכלל הרים או גבעות – הכול היה שטוח. הרחובות דחוסים בבניינים גבוהים שבקושי ניכר ביניהם רווח כלשהו. תהיתי אם כל הארץ שטוחה וקיוויתי שלא כך הדבר. לפתע נתקפתי געגועים להרים הנישאים של אתיופיה ולהרגשת ההתעלות כאשר הייתי מטפסת על ההר הקרוב לכפר, שואפת אל הפסגה. במה אני מהרהרת? זה עתה נגעו רגלי בארץ הקודש וכבר אני מתגעגעת לאתיופיה?...³

פיסות הנוף האתיופי היו חיוניות לסיגד; ההיטהרות בהרים הייתה חלק מהחוויה הדתית שלו; וארצנו, ארץ כיסופי כולנו, היא בסך הכול די־שטוחה. האם יתקיים הסיגד על כל מטענו הרעיוני המיוחד גם כשההר שבו הוא נחגג הינו 'תצפית ארמון הנציב'? אין ספק, את הר הבית רואים מארמון הנציב הרבה יותר טוב מאשר מהרי אתיופיה, אבל האם מראה העיניים לא פוגע במראה הלב? האם הקירוב איננו מרחיק? אשתמש בעוד משפט בנאלי: ימים יגידו. בסיפור שקטע ממנו הובא לעיל, הגיבורה הגיעה ארצה ביום העצמאות; זוהי אמירה! כדי לציין את יום העצמאות אין צורך בהרים גבוהים! אבל, גם יום העצמאות זקוק לריענון ובאופן דחוף, אולי הסיגד העושה צעדים ראשונים בכניסה ללוח השנה של כולנו יעשה לו משהו.

ונותר עוד עניין שלא נעים לדבר עליו. לא נעים לדבר על גזענות, ממש לא. אולי אם יהפוך הסיגד לחג לאומי, יהיה יותר נעים בעולמנו. אולי הגזענות הארורה, אנטייתזה לכל דבר יהודי, תחטוף איזושהי מהלומה לנוכח כל מגוון היהודים החוגגים חג שמובל על־ידי בעלי צבע עור שחור. אני חושב על המשפט שכתבתי זה עתה 'הגזענות הארורה, אנטייתזה לכל דבר יהודי'; האומנם? האם טיהורנו מן הגזענות פשוט כל כך? ברמה היומיומית אני אופטימי, אבל איך מתמודדים עם חלק ממקורותינו? חוקר מחשבת ישראל, שניתח את עמדת מקורותינו בנדון כתב:

3. ג'ודי אורון, **בכי הג'יראפה**, תל אביב 2013, עמ' 176.

במקורות הלכתיים שונים מצאנו נטייה ברורה להצביע על האדם השחור, מבין כל אומות העולם, כבן לקבוצה אנושית נחותה. מתוך זיהוי זה נוצא הקישור בין השחור והמאפיינים הפיסיולוגיים שלו לבין תופעות שליליות במדרשי אגדה המטפלים בדמותו של האדם השחור נמצא את הבסיס הרעיוני לנטייה זו...⁴

הוא הביא דוגמאות רבות; אבקש להתייחס לשתיים, שתיים שהן אחת:

תנו רבנן שלשה שמשו בתיבה, וכולם לקו: כלב ועורב וחם. כלב – נקשר. עורב – רק [=יורק בעת תשמישו]. חם לקה בעורו (בבלי, סנהדרין קח ע"ב).

חם כלב ועורב קילקלו מעשיהו. חם יצא מפוחם, כלב יצא מפורסם בתשמישו עורב יצא משונה מן הבריות (ירושלמי, תענית פ"א ה"ז סד ע"ד).

לפנינו חיבור טעון במיוחד של התנהגות מינית שאיננה ראויה לבין צבע העור; כל המעורבים בכך – בעלי־חיים ובני אדם – לקו! צבע העור השחור נתפס כעונש; עונש מזכיר, עונש מזהה; תוקיין מוטבע לנצח.

איני יודע איך מתמודדים עם המקורות האלה, אולי צריך פשוט לומר שהרבה תלוי בנסיבות ובריאליה; זו הייתה התדמית של האנשים השחורים אז, ובהיעדר רקע עמוק יותר נוסחו המסקנות המדרשיות הללו; יכול להיות שלו הכירו אז היטב את יוצאי אתיופיה, את עולמם ומסורתם, משהו מהותי בניסוח היה משתנה; אולי היו מדגימים זאת אחרת, באמצעות גרמנים למשל, במשהו שונה.

בראשי מתרוצצות מחשבות רבות בסוגיה זו; אולי הבנה טובה יותר של מקורות אלו קשורה בסוגיה מהו בכלל עונש. זוהי גישה חתרנית, גישה המבינה שעל מעשה מסוים צריך להיענש, אבל אין דבר כזה עונש נצחי; בשלב מסוים עונש (=תגובה מוסרית), הופך פשוט לשינוי (תוצאה פיזית או חברתית). במקרה הנדון, קודם כל ברור שלא הצבע השפיע על המעשה, אלא המעשה השפיע על הצבע; בכך את הבעיה עדיין לא פתרנו, אבל הרווחנו קצת פחות גזענות. ובנקודה זו, נגמר המעשה, הצבע שהיווה תגובה נשאר; אבל הוא נשאר בגלל שהוא בסך הכול צבע. דוק, ההבדל בין עונש לשינוי הוא מהותי; בעונש המבט מוסב לנענש, הוא סמל לחוק, לצדק, וכדומה; בשינוי, הדגש מושם עלינו, איך אנו מתמודדים עם השונה, עם האחר. יש איזה רגע שהעונש הפך לשינוי, ואז אנחנו – ערכינו ומוסריותנו עומדים במבחן! לא תמיד קל לזהות את הרגע! דומני שצירוף בעלי החיים – כלב ועורב, לקבוצת החריגים בתיבה מוסיפה נופך מסוים

4. אברהם מלמד, האדם השחור כאחר בתולדות התרבות היהודית, חיפה תשס"ב, עמ' 96.

לטיעון הזה; ככלות הכול, איש איננו חושב ברצינות שבעלי החיים הללו באמת נענשו על לא עוול באינסטינקט שלהם. בעלי החיים הללו אינם אלא סמל, סמל למחאה נגד תשמיש שאיננו צנוע ובה בעת, לעובדה שה'עונש' שהושת עליהם אינו אלא דפוס התנהגות טבעי. במובן זה, צריך להבין את דרך ההיסק כאן באופן הפוך, לא בגלל 'חטאם' נולדו תכונותיהם, אלא בגלל תכונותיהם הידועות נבחרו בעלי החיים הללו כסמל ההתנגדות לחטא, להיעדר הצניעות. האם טיעון זה נכון גם כלפי חם? אודה, אני חושש מהתסבוכת הלוגית הצפויה בין סמל למהות שאני עתיד להיקלע לה; לא נותר לי אלא לחזור למסקנה החשובה בעיניי, מדובר בסך הכול בצבע! שנייה של מחשבה רצינית מוליכה מסקנה רצינית, זהו בסך הכול צבע! איזה בסיס יש לגזענות אם מדובר בסך הכול בצבע?

ואולי התשובה תלויה בתוספת ניתוח של מה שקרה שם בתיבה, אולי היה זה ביטוי למשהו אחר, גבולי מאוד, אך לא פריצות או היעדר צניעות כפשוטו. אולי הייתה בקשה לחום אנושי ולקרבה בעת הצרה הגדולה, לרצון להמשיך, לנורמליות; גם בגטו קיימו יחסי אישות; גם בנות לוט זכו להבנה. צריך להצביע על הבעייתיות שבמעשה, אך גם על המורכבות.

כנראה שעוד נכונו ויכוחים בנדון, אני איתן בדעתי שחייבים לפרש את המקורות הללו אחרת, כמו שניסיתי ולא הצלחתי; ומן הסתם יהיה מי שיראה בכך ניסיון לצייר מטרה סביב החץ. ואפשר להציע שהתמודדות עם פרשנות המקורות הללו תהיה נספח עיוני לסיגד; הן כל מועד נושא עמו מחשבות והרהורים המתקשרים אליו ונובעים ממנו; לא הכול טקס; אולי תהיה 'הגדת הסיגד'; אולי ימי עיון לזכר הגזענות שזכרה לא לברכה, נלמד איך הדברנו את הגזענות ונתפלל שלא תחזור בלבוש אחר. הבעיות הגדולות מובלות לדיון לא רק בכוח השיטתיות, גם הזמן עושה את שלו, הגורם המזמן יפה הוא לעיסוק במה שהוא מזמן, וגם כאן, אומר 'יסולח לי על הבנאליות'.